

รัฐ ศาสนา และการอนุรักษ์: การเมืองของปัญหาสำนักสงฆ์บุกรุกป่าอุทยาน
State, Religion, and Conservation: The Politics of the Problem
of Monasteries Encroaching on National Parks

พิชิต กันยาวรรณ

พระมหาจिरายุต ปโยโค (มุลชะวิชะ)

วรเชษฐ์ โทอื่น

Pichit Kalyawan

Phramaha Jirayut h Payoko (Mulachiwa)

Worachet Tho-un

Corresponding e-mail: Pichit2510@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ศาสนา และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ผ่านกรณีปัญหาสำนักสงฆ์หรือที่พักสงฆ์ในพื้นที่ป่าอุทยานแห่งชาติ ซึ่งเป็นประเด็นที่มีความซับซ้อนทั้งในด้านกฎหมาย ความชอบธรรมทางศาสนา และการยอมรับของชุมชนท้องถิ่น พื้นที่อุทยานแห่งชาติในทางกฎหมายเป็นพื้นที่ที่รัฐกำหนดขึ้นเพื่อคุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติและหลากหลายทางชีวภาพในระยะยาว ขณะที่ในทางสังคมและวัฒนธรรม พื้นที่ป่าบางแห่งกลับถูกให้ความหมายว่าเป็นพื้นที่วิเวกสำหรับการปฏิบัติธรรมและเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน จึงทำให้เกิดความทับซ้อนของอำนาจ ความหมาย และความชอบธรรมในการใช้พื้นที่เดียวกัน ภายใต้สถานการณ์ดังกล่าว การดำรงอยู่ของสำนักสงฆ์ในเขตอุทยานจึงไม่อาจอธิบายได้เพียงในฐานะ “การกระทำผิดกฎหมาย” แต่ต้องมองเป็นปัญหาทางการเมืองของความชอบธรรมระหว่างรัฐ ศาสนา และสังคมด้วย

บทความนี้ใช้วิธีการศึกษาเชิงเอกสาร โดยวิเคราะห์กฎหมายที่เกี่ยวข้อง เอกสารทางวิชาการ และแนวคิดเรื่องรัฐ อำนาจ ความชอบธรรม การเมืองของพื้นที่ และธรรมาภิบาลสิ่งแวดล้อม ผลการวิเคราะห์ชี้ให้เห็นว่า รัฐมีความชอบธรรมทางกฎหมายในการควบคุมและคุ้มครองพื้นที่อุทยานแห่งชาติ แต่ในทางปฏิบัติ ศาสนาและชุมชนต่างก็มีฐานความชอบธรรมอีกชุดหนึ่งที่ทำให้สำนักสงฆ์ได้รับการยอมรับในฐานะพื้นที่จิตวิญญาณและสถาบันทางศีลธรรมของท้องถิ่น นักวิชาการไทย เช่น ปัทวี สัตยวงศ์ทิพย์ (2561), นพดล อินทรเสนา (2564) และณัฐนนท์ จิริกิจนิมิตร (2565) ได้ชี้ให้เห็นว่าพระสงฆ์สามารถมีบทบาทสำคัญต่อการอนุรักษ์ป่าไม้และการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมในชุมชน ขณะที่ รุ่งอรุณ หน่อคำ (2562) อธิบายว่าความขัดแย้งเรื่องป่าอนุรักษ์มักเกิดจากการประกาศอำนาจรัฐทับซ้อนกับพื้นที่ที่ชุมชนมีความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมอยู่ก่อนแล้ว ข้อเสนอพบว่า การแก้ไขปัญหาสำนักสงฆ์ในพื้นที่ป่าอุทยานควรใช้กรอบธรรมาภิบาลแบบมีส่วนร่วมมากกว่าการใช้กฎหมายเชิงเผชิญหน้าเพียงด้านเดียว โดยต้องแยกแยะข้อเท็จจริงเป็นรายกรณี คำนึงถึงหลักนิติรัฐ ควบคู่กับการเคารพเสรีภาพทางศาสนา และออกแบบกลไกจัดการพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์

ในเขตอนุรักษ์อย่างเหมาะสม เพื่อให้การคุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติและ การดำรงอยู่ของสถาบัน ศาสนาสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสมดุลและยั่งยืน

คำสำคัญ: รัฐ, ศาสนา, การอนุรักษ์, สำนักสงฆ์, ป่าอุทยาน, ความชอบธรรม, การเมืองของพื้นที่, ธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

Abstract

This article examines the relationship among the state, religion, and environmental conservation through the issue of monastic shelters and Buddhist monastic sites located in national park areas in Thailand. The issue is complex because it involves legal control over protected areas, religious legitimacy, and local community acceptance. In legal terms, national parks are protected areas established for the long-term conservation of natural resources and biodiversity. In social and cultural terms, however, some forest areas are also regarded as sacred and suitable for religious practice. As a result, the same area becomes a contested space in which multiple forms of authority, meaning, and legitimacy overlap. Under such conditions, the existence of monastic sites in protected forests should not be understood merely as a legal violation, but also as a political issue of competing legitimacy among the state, religion, and society.

This study employs documentary research by analyzing relevant laws, official documents, and academic literature through the concepts of state power, legitimacy, politics of space, and environmental governance. The analysis shows that the state possesses legal legitimacy to regulate and protect national park areas, yet religion and local communities also hold another kind of legitimacy that allows monastic sites to be accepted as spiritual spaces and moral institutions. Thai scholars such as Pattawee Satyawongthip (2018), Noppadol Inthrasena (2021), and Natthanon Jirakitnimit (2022) argue that Buddhist monks can play significant roles in forest conservation and environmental awareness at the community level. At the same time, Rungarun Norkham (2019) explains that conflicts in conservation areas often emerge when state-imposed boundaries overlap with spaces that communities have historically and culturally used and valued. The article argues that this issue should be addressed through participatory environmental governance rather than through a purely confrontational legal approach. Case-by-case assessment, adherence to the rule of

law, respect for religious freedom, and carefully designed mechanisms for managing sacred spaces within protected areas are necessary for balancing ecological conservation with the continued existence of religious institutions in a sustainable manner.

Keywords: state, religion, conservation, monastic shelter, national park, legitimacy, politics of space, environmental governance

บทนำ

ปัญหาการตั้งสำนักสงฆ์หรือที่พักสงฆ์ในพื้นที่ป่าอุทยานแห่งชาติเป็นประเด็นที่สะท้อนความซับซ้อนของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ศาสนา และสังคมไทยอย่างชัดเจน เพราะเป็นจุดตัดของอำนาจทางกฎหมาย อำนาจทางศรัทธา และภารกิจการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ พื้นที่อุทยานแห่งชาติในความหมายทางกฎหมายเป็นพื้นที่ที่รัฐจัดไว้เพื่อการคุ้มครองธรรมชาติในระยะยาว ส่วนในมิติทางสังคมและวัฒนธรรม พื้นที่ป่าหลายแห่งกลับมีความหมายเป็นพื้นที่วิเวกสำหรับปฏิบัติธรรม เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ และเป็นพื้นที่ที่ชุมชนให้ความเคารพ การซ้อนทับกันของความหมายทั้งสองชุดนี้ทำให้พื้นที่เดียวกันกลายเป็นพื้นที่แห่งความขัดแย้งเชิงนโยบายและเชิงความชอบธรรม ในระดับกฎหมายไทย พระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ. 2562 กำหนดให้อุทยานแห่งชาติเป็นพื้นที่คุ้มครอง และห้ามการยึดถือครอบครอง การก่อสร้าง หรือการกระทำที่ทำให้พื้นที่เปลี่ยนแปลงไปจากสภาพเดิมโดยไม่ได้รับอนุญาต ขณะเดียวกัน รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2560 มาตรา 31 รับรองเสรีภาพในการนับถือศาสนาและการปฏิบัติพิธีกรรมทางศาสนา แต่เสรีภาพดังกล่าวต้องไม่ขัดต่อความสงบเรียบร้อย ความปลอดภัยของรัฐ หรือศีลธรรมอันดีของประชาชน จึงเห็นได้ว่า แม้รัฐจะรับรองเสรีภาพทางศาสนา แต่เสรีภาพดังกล่าวมิได้มีลักษณะไร้ขอบเขต หากต้องดำเนินอยู่ภายใต้กรอบกฎหมายสาธารณะด้วย

เมื่อพิจารณาในมิติทางวิชาการ นักวิชาการไทยได้อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าไว้ค่อนข้างชัด ปัทวี สัตยวงศ์ทิพย์ (2561) เสนอว่า พระสงฆ์สามารถทำหน้าที่เป็นผู้นำทางศีลธรรมในการสร้างจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์ป่าไม้แก่ประชาชน โดยเฉพาะเมื่อวัดหรือสำนักสงฆ์เชื่อมโยงกับวิถีชีวิตของชุมชนอย่างใกล้ชิด ขณะที่ นพดล อินทรเสนา (2564) เห็นว่าพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนามีบทบาททั้งเชิงสัญลักษณ์และเชิงปฏิบัติในการดูแลทรัพยากรป่าไม้ ส่วน ญัฐนนท์ จิรกิจนิมิตร (2565) ชี้ว่าการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ช่วยขยายความร่วมมือระหว่างชุมชนกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างเป็นรูปธรรม ข้อเสนอเหล่านี้สะท้อนว่า การมีอยู่ของสำนักสงฆ์ในพื้นที่ป่ามิได้มีความหมายด้านลบเพียงอย่างเดียว แต่ในบางกรณีอาจมีบทบาทส่งเสริมการอนุรักษ์ด้วย อย่างไรก็ตาม การมองสำนักสงฆ์ในฐานะกลไกอนุรักษ์เพียงด้านเดียวก็อาจไม่เพียงพอ เพราะในทางนโยบายพื้นที่ป่าอนุรักษ์เป็นพื้นที่ที่รัฐใช้อำนาจควบคุมโดยตรง รุ่งอรุณ หน่อคำ(2562) อธิบายว่า ความ

ขัดแย้งในพื้นที่ป่าอนุรักษ์จำนวนมากเกิดจากการประกาศเขตของรัฐทับซ้อนกับพื้นที่ที่ชุมชนเคยใช้ประโยชน์หรือมีความผูกพันเชิงประวัติศาสตร์อยู่ก่อนแล้ว ส่งผลให้การอนุรักษ์ในความหมายของรัฐอาจถูกมองว่าเป็นการแทรกแซงวิถีชีวิตและความสัมพันธ์เดิมของคนกับป่า ในกรณีของสำนักสงฆ์ปัญหาจึงยิ่งซับซ้อนมากขึ้น เพราะไม่ได้เป็นเพียงความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวข้องกับสถาบันศาสนาและศรัทธาของประชาชนด้วย

นักวิชาการต่างประเทศได้เสนอกรอบอธิบายที่ช่วยให้เข้าใจปัญหานี้ชัดเจน Dudley (2008) ให้นิยามพื้นที่คุ้มครองว่าเป็นพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่ได้รับการกำหนดและจัดการเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติในระยะยาว พร้อมทั้งอาจมีคุณค่าทางบริการระบบนิเวศและคุณค่าทางวัฒนธรรมร่วมอยู่ด้วย ส่วน Borrini-Feyerabend et al. (2013) เน้นว่าการจัดการพื้นที่คุ้มครองที่มีประสิทธิภาพต้องให้ความสำคัญกับ “governance” หรือรูปแบบการใช้อำนาจ การมีส่วนร่วม และความรับผิดชอบของผู้เกี่ยวข้องหลายฝ่าย ไม่ใช่ยึดเพียงอำนาจรวมศูนย์ของรัฐเท่านั้น แนวคิดนี้สำคัญมากต่อกรณีสำนักสงฆ์ในป่าอุทยาน เพราะทำให้เห็นว่าปัญหาไม่ได้อยู่ที่กฎหมายอย่างเดียว แต่อยู่ที่วิถีจัดการความสัมพันธ์ระหว่างผู้ถืออำนาจหลายชุดในพื้นที่เดียวกันด้วย ในประเด็นเรื่องพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์กับการอนุรักษ์ Verschuuren, Wild, McNeely, and Oviedo (2010) เสนอว่า sacred natural sites หรือพื้นที่ธรรมชาติศักดิ์สิทธิ์ เป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญทั้งทางจิตวิญญาณ วัฒนธรรม และระบบนิเวศ พื้นที่ลักษณะนี้อาจอยู่ทั้งภายในและภายนอกเขตพื้นที่คุ้มครองของรัฐ และหลายกรณีสามารถสนับสนุนการอนุรักษ์ธรรมชาติได้จริง ขณะเดียวกัน Jeanrenaud (2001, อ้างถึงใน Verschuuren et al., 2010) ชี้ว่าปัญหาสำคัญคือกรอบกฎหมายสมัยใหม่มักไม่รองรับสถานะของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อย่างเพียงพอ จึงทำให้เกิดความตึงเครียดระหว่างระบบกฎหมายของรัฐกับระบบคุณค่าทางจิตวิญญาณของชุมชนและศาสนา ประเด็นนี้สอดคล้องกับงานของ Dudley, Bhagwat, and Higgins-Zogib (2010) ที่เห็นว่าพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์สามารถเป็นฐานสำคัญของการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพได้ หากรัฐยอมรับคุณค่าทางวัฒนธรรมและศาสนาอย่างจริงจัง

ในเชิงนโยบายสิ่งแวดล้อม UNEP ชี้ว่า การคุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนจำเป็นต้องพึ่งพากฎหมายและสถาบันที่เข้มแข็งควบคู่กับธรรมาภิบาลที่ดี ขณะที่ Graham, Amos, and Plumpre (2003) อธิบายว่า ธรรมาภิบาลที่ดีต้องคำนึงถึงความชอบธรรม การมีส่วนร่วม ความโปร่งใส ความเป็นธรรม และความรับผิดชอบ หลักการเหล่านี้มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อกรณีสำนักสงฆ์ในป่าอุทยาน เพราะหากรัฐใช้มาตรการทางกฎหมายโดยไม่รับฟังชุมชนและไม่เข้าใจมิติทางศาสนา ก็อาจทำให้การอนุรักษ์ขาดความยอมรับและนำไปสู่ความขัดแย้งที่ยืดเยื้อได้ จากการทบทวนแนวคิดและงานวิชาการดังกล่าว บทความนี้จึงเสนอว่า ปัญหาสำนักสงฆ์บุกรุกป่าอุทยานควรทำความเข้าใจในฐานะ “การเมืองของความชอบธรรม” มากกว่าการมองเป็นเพียงกรณีฝ่าฝืนกฎหมาย กล่าวคือ รัฐยืนยันความชอบธรรมผ่านกฎหมายอนุรักษ์ ศาสนายืนยันความชอบธรรมผ่านความศักดิ์สิทธิ์และเสรีภาพในการปฏิบัติธรรม ส่วนชุมชนยืนยันความชอบธรรมผ่านความสัมพันธ์ทางสังคม

และวัฒนธรรมที่มีต่อพื้นที่ เมื่อความชอบธรรมทั้งสามชุดนี้ปะทะกัน พื้นที่ป่าอุทยานจึงกลายเป็นพื้นที่ทางการเมืองที่ต้องการการจัดการอย่างละเอียดอ่อน รอบคอบ และตั้งอยู่บนฐานของธรรมาภิบาลแบบมีส่วนร่วม ไม่ใช่การใช้อำนาจเชิงบังคับเพียงมิติเดียว

แนวคิดเรื่องรัฐและอำนาจ

แนวคิดเรื่อง รัฐและอำนาจ เป็นพื้นฐานสำคัญของวิชารัฐศาสตร์ เพราะใช้ในการอธิบายว่า รัฐสามารถออกกฎหมาย ควบคุมพฤติกรรมของประชาชน จัดระเบียบสังคม และตัดสินใจในเรื่องสาธารณะได้อย่างไร รัฐจึงไม่ได้หมายถึงเพียงรัฐบาลหรือหน่วยงานราชการเท่านั้น แต่หมายถึงโครงสร้างของอำนาจที่เชื่อมโยงกับกฎหมาย สถาบัน ความชอบธรรม และการยอมรับของสังคมด้วย (ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2535) ในทางทฤษฎี แนวคิดที่มีอิทธิพลมาจาก Max Weber ซึ่งอธิบายว่า รัฐคือชุมชนมนุษย์ที่อ้างสิทธิในการใช้กำลังกายภาพอย่างชอบธรรมแต่เพียงผู้เดียวภายในดินแดนหนึ่ง (Weber, 1946) แนวคิดนี้ชี้ให้เห็นว่า สิ่งที่ทำให้รัฐแตกต่างจากองค์กรอื่นไม่ใช่เพียงการมีประชากรหรืออาณาเขต แต่คือการมีสิทธิใช้อำนาจบังคับอย่างชอบธรรมผ่านกฎหมาย ตำรวจ ศาล และระบบราชการ Max Weber ยังเชื่อมโยงเรื่องอำนาจรัฐเข้ากับ “ความชอบธรรม” โดยเห็นว่าอำนาจจะดำรงอยู่ได้มั่นคงก็ต่อเมื่อผู้ถูกปกครองยอมรับว่าอำนาจนั้นสมควรเชื่อฟัง ไม่ว่าจะอยู่บนฐานของประเพณี บารมีส่วนบุคคล หรือกฎหมายแบบเหตุผลก็ตาม (Weber, 1946) อย่างไรก็ตาม การมองรัฐผ่านเรื่องการผูกขาดการใช้กำลังเพียงอย่างเดียวอาจยังไม่เพียงพอ Michael Mann เสนอว่า รัฐยังมี “อำนาจเชิงอิสระ” ในการกำหนดนโยบายและจัดระเบียบสังคม โดยแยกอำนาจของรัฐออกเป็น 2 ด้านสำคัญคือ อำนาจเชิงเผด็จการ ซึ่งหมายถึงความสามารถของผู้นำรัฐในการตัดสินใจโดยไม่ต้องต่อรองกับสังคมมากนัก และ อำนาจเชิงโครงสร้างหรือเชิงแทรกซึม ซึ่งหมายถึงความสามารถของรัฐในการนำนโยบาย กฎระเบียบ และการบริหารไปใช้ได้จริงทั่วทั้งดินแดน (Mann, 1984) แนวคิดของ Michael Mann จึงช่วยให้เข้าใจว่า รัฐที่เข้มแข็งไม่ได้หมายถึงรัฐที่ใช้กำลังรุนแรงเสมอไป แต่หมายถึงรัฐที่มีขีดความสามารถเชิงสถาบันสูง สามารถทำให้นโยบายเกิดผลจริงในชีวิตของประชาชนได้ อีกแนวคิดสำคัญคือของ Joel S. Migdal ที่เสนอกรอบ state-in-society เพื่ออธิบายว่า รัฐไม่ได้ยืนอยู่เหนือสังคมอย่างสมบูรณ์ แต่ต้องแข่งขัน ต่อรอง และประสานกับกลุ่มอำนาจอื่นในสังคมอยู่เสมอ เช่น ผู้นำท้องถิ่น กลุ่มศาสนา กลุ่มทุน หรือเครือข่ายอุปถัมภ์ (Migdal, 2001) มิกดาลเห็นว่า ในหลายประเทศรัฐอาจมีกฎหมายและสถาบันอย่างเป็นทางการครบถ้วน แต่ในทางปฏิบัติกลับไม่สามารถทำให้อำนาจเหล่านั้นมีผลจริงได้เต็มที่ เพราะในระดับชีวิตประจำวันยังมีกลุ่มอื่นร่วมกำหนด “กฎของการอยู่ร่วมกัน” ด้วย (Migdal, 2001) แนวคิดนี้จึงช่วยอธิบายว่า ความเข้มแข็งของรัฐไม่ควรวัดจากจำนวนกฎหมายหรือขนาดของระบบราชการเพียงอย่างเดียว แต่ต้องวัดจากความสามารถในการทำให้นโยบายมีผลจริงในสังคมด้วย ในอีกด้านหนึ่ง Michel Foucault เสนอให้มอง “อำนาจ” ในความหมายที่กว้างกว่าเดิม โดยเห็นว่าอำนาจไม่ได้รวมศูนย์อยู่ที่รัฐเพียงแห่งเดียว แต่อำนาจกระจาย

ตัวอยู่ในความสัมพันธ์ทางสังคม สถาบัน ความรู้ และระเบียบวินัยในชีวิตประจำวัน (Foucault, 1978) เช่น โรงเรียน โรงพยาบาล เรือนจำ หรือระบบทะเบียนราษฎร ล้วนเป็นพื้นที่ที่อำนาจทำงานผ่านการจัดประเภท การเฝ้าระวัง และการทำให้ผู้คนยอมรับบรรทัดฐานบางอย่างโดยสมัครใจ (Foucault, 1978) ความคิดของฟูโกต์จึงมีคุณูปการสำคัญ เพราะช่วยให้เห็นว่า รัฐใช้อำนาจไม่เพียงผ่านกฎหมายหรือกำลังเท่านั้น แต่ยังผ่าน “ความรู้” และ “การจัดระเบียบ” ด้วย

เมื่อพิจารณาในบริบทไทย ชัยอนันต์ สมุทวณิช อธิบายพัฒนาการของรัฐไทยผ่านกระบวนการสร้างรัฐสมัยใหม่ โดยเฉพาะการปฏิรูประบบราชการ การรวมศูนย์อำนาจ และการขยายอำนาจของส่วนกลางเข้าไปจัดระเบียบท้องถิ่น งานเรื่อง 100 ปีแห่งการปฏิรูประบบราชการ: วิวัฒนาการของอำนาจรัฐและอำนาจการเมือง ชี้ให้เห็นว่า รัฐไทยมิได้เกิดขึ้นในรูปแบบปัจจุบันโดยอัตโนมัติ แต่เป็นผลของกระบวนการสะสมอำนาจ การจัดวางสถาบัน และการสร้างกลไกราชการเพื่อควบคุมดินแดนและประชากร (ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2535) มุมมองนี้มีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะทำให้เห็นว่า “รัฐ” เป็นผลผลิตทางประวัติศาสตร์ มิใช่สิ่งคงที่หรือเป็นกลางตามธรรมชาติ ขณะที่ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ ช่วยขยายความเข้าใจเรื่องรัฐและอำนาจผ่านความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคม โดยเฉพาะในงาน สอนคราประชาธิปไตย ซึ่งเสนอว่า สังคมไทยไม่ได้มีฐานประสบการณ์ทางการเมืองแบบเดียวกัน คนเมืองกับคนชนบทมักมีมุมมองต่อประชาธิปไตย การเลือกตั้ง และความชอบธรรมของอำนาจรัฐแตกต่างกัน (เอนก เหล่าธรรมทัศน์, 2546) ข้อเสนอของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ จึงช่วยให้เข้าใจว่ารัฐไม่อาจใช้อำนาจได้อย่างมั่นคง หากไม่สามารถสร้างความชอบธรรมที่ได้รับการยอมรับจากสังคมหลากหลายกลุ่มได้ อำนาจรัฐจึงไม่ใช่เพียงการสั่งการจากเบื้องบน แต่ต้องเชื่อมโยงกับฐานสังคมและการยอมรับในระดับล่างด้วย ในอีกมิติหนึ่ง เกษียร เตชะพีระ เสนอให้มองรัฐและอำนาจผ่านมิติทางวัฒนธรรมและวาทกรรม โดยชี้ว่า อำนาจทางการเมืองไม่ได้ดำรงอยู่เพียงในสถาบันหรือกฎหมาย แต่ยังดำรงอยู่ในภาษา ความหมาย และการนิยามว่าอะไรคือสิ่งที่ถูกต้อง ชอบธรรม หรือเป็นประโยชน์ต่อสาธารณะ (เกษียร เตชะพีระ, 2537) มุมมองนี้ช่วยให้เห็นว่ารัฐสามารถรักษาอำนาจได้ไม่ใช่เพราะมีกฎหมายหรือกำลังเท่านั้น แต่เพราะสามารถสร้างและครอบงำความหมายบางอย่างในสังคมได้ด้วย

เมื่อสังเคราะห์แนวคิดต่าง ๆ เข้าด้วยกัน จะเห็นได้ว่ารัฐควรถูกเข้าใจอย่างน้อยใน 4 มิติ ได้แก่ อำนาจบังคับตามแนวของ Weber (1946) ชีตความสามารถเชิงสถาบัน ตามแนวของ Mann (1984) ความสัมพันธ์เชิงต่อรองระหว่างรัฐกับสังคม ตามแนวของ Migdal (2001) และ อำนาจเชิงความรู้และวาทกรรม ตามแนวของ Foucault (1978) เมื่อนำมาประกอบกับข้อเสนอของ ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2535), เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (2546), และ เกษียร เตชะพีระ (2537) จะยิ่งเห็นชัดว่า การศึกษารัฐและอำนาจในสังคมไทยจำเป็นต้องพิจารณาทั้งประวัติศาสตร์การสร้างรัฐ โครงสร้างราชการ ความสัมพันธ์รัฐ-สังคม และการผลิตความชอบธรรมทางการเมืองควบคู่กันไป ดังนั้น แนวคิดเรื่องรัฐและอำนาจจึงไม่ใช่เพียงทฤษฎีพื้นฐานในตำรารัฐศาสตร์ แต่เป็นเครื่องมือสำคัญในการ

วิเคราะห์ปัญหาสาธารณะร่วมสมัย เช่น การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ความขัดแย้งเชิงนโยบาย การรวมศูนย์อำนาจ การกระจายอำนาจ และวิกฤตความชอบธรรมของรัฐเอง หากเข้าใจรัฐอย่างรอบด้าน จะเห็นว่าอำนาจที่ยั่งยืนไม่อาจตั้งอยู่บนกำลังหรือกฎหมายเพียงอย่างเดียว แต่ต้องอาศัยขีดความสามารถเชิงสถาบัน การยอมรับทางสังคม และการสร้างความชอบธรรมร่วมกันในสังคมด้วย (Mann, 1984; Migdal, 2001; เอนก เหล่าธรรมทัศน์, 2546)

แนวคิดเรื่องความชอบธรรม

แนวคิดเรื่อง ความชอบธรรม เป็นหัวใจสำคัญของการอธิบายว่าเหตุใดอำนาจทางการเมืองจึงได้รับการยอมรับจากผู้คนในสังคม และเหตุใดรัฐหรือสถาบันทางการเมืองบางรูปแบบจึงสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงแม้ไม่ได้พึ่งการบังคับโดยตรงตลอดเวลา ในทางรัฐศาสตร์ ความชอบธรรมมีได้หมายถึงเพียง “ความถูกต้องตามกฎหมาย” เท่านั้น แต่หมายถึงภาวะที่ผู้ถูกปกครองยอมรับว่าอำนาจหรือระเบียบทางการเมืองนั้นสมควรได้รับการเชื่อฟัง เหมาะสมกับค่านิยมร่วม และมีสิทธิที่จะใช้อำนาจเหนือสังคมได้อย่างเป็นที่ยอมรับ (มนตรี เจนวิทย์การ, 2563; Max Weber, 1946) จุดเริ่มต้นสำคัญของการศึกษาเรื่องนี้มาจาก แมกซ์ เวเบอร์ ซึ่งเสนอว่า การปกครองจะดำรงอยู่ได้ไม่ใช่เพราะการใช้กำลังเพียงอย่างเดียว แต่เพราะมี “ฐานแห่งความชอบธรรม” รองรับ เวเบอร์จำแนกความชอบธรรมออกเป็น 3 แบบคลาสสิก คือ ความชอบธรรมแบบจารีตประเพณี ที่ตั้งอยู่บนความเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของประเพณีและแบบแผนเดิม ความชอบธรรมแบบคาริสมาทิก ที่เกิดจากความศรัทธาในคุณลักษณะพิเศษของผู้นำ และ ความชอบธรรมแบบกฎหมาย-เหตุผล ที่ตั้งอยู่บนการยอมรับกฎระเบียบ และอำนาจของสถาบันทางกฎหมาย Max Weber ยังเชื่อมแนวคิดนี้กับรัฐสมัยใหม่ โดยมองว่ารัฐสมัยใหม่พึ่งพาความชอบธรรมแบบกฎหมาย-เหตุผลเป็นสำคัญ (Max Weber, 1946) อย่างไรก็ตาม การนิยามความชอบธรรมในแบบคลาสสิกยังถูกขยายความต่อโดย David Beetham ซึ่งเสนอว่าความชอบธรรมไม่ควรถูกมองเป็นเพียง “ความเชื่อ” หรือ “การยอมรับ” ในเชิงจิตวิทยาเท่านั้น แต่ต้องพิจารณาอย่างน้อย 3 องค์ประกอบร่วมกัน ได้แก่ ประการแรก อำนาจต้องสอดคล้องกับกฎเกณฑ์ที่ยอมรับร่วมกัน ประการที่สอง กฎเกณฑ์นั้นต้องสามารถอธิบายและให้เหตุผลได้บนฐานของความเชื่อหรือค่านิยมร่วม และประการที่สาม ต้องมีการแสดงออกถึงความยินยอมจากผู้ถูกปกครองในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง แนวคิดของ David Beetham จึงช่วยให้เห็นว่า ความชอบธรรมไม่ใช่เรื่องของความรู้สึกเพียงอย่างเดียว แต่มีทั้งมิติของกฎ มิติของค่านิยม และมิติของการยอมรับทางสังคมประกอบกัน (David Beetham, 1991)

ในอีกด้านหนึ่ง Seymour Martin Lipset อธิบายว่า ความชอบธรรมคือความสามารถของระบบการเมืองในการทำให้ประชาชนเชื่อว่า สถาบันที่มีอยู่เหมาะสมและดีที่สุดสำหรับสังคมนั้น Seymour Martin Lipset จึงเชื่อมความชอบธรรมเข้ากับเสถียรภาพของระบบการเมืองโดยตรง กล่าวคือ หากประชาชนยังเชื่อว่าสถาบันทางการเมืองที่ดำรงอยู่มีความเหมาะสม ระบบก็มีโอกาส

ดำรงอยู่ได้แม้เผชิญแรงกดดัน แต่หากความเชื่อนี้สั่นคลอน วิกฤตความชอบธรรมก็จะตามมา และอาจนำไปสู่ความไร้เสถียรภาพทางการเมืองในระยะยาว (Seymour Martin Lipset, 1959) เมื่อพิจารณาในงานวิชาการไทย มนตรี เจนวิทย์การ อธิบายว่า แนวคิดเรื่องความชอบธรรมมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการทำความเข้าใจการเมืองไทยร่วมสมัย เพราะคำว่า “ชอบธรรม” มักถูกทุกฝ่ายหยิบยกมาใช้ทั้งเพื่อปกป้องอำนาจของตนและเพื่อโต้แย้งฝ่ายตรงข้าม มนตรีชี้ว่า ความชอบธรรมไม่ได้มีความหมายเดียวตายตัว แต่สามารถใช้วิเคราะห์ได้ในหลายระดับ ทั้งระดับรัฐ ระบบการเมือง ภาวะผู้นำ พรรคการเมือง หรือขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมือง เขายังเสนอว่าการอธิบายความชอบธรรมต้องแยกให้ออกระหว่างการยอมรับเชิงสถาบัน การมีผู้แทน และการยอมรับเชิงสังคม มิฉะนั้นการใช้แนวคิดนี้จะสับสนและกลายเป็นเพียงถ้อยคำทางการเมืองที่ใช้โจมตีกันไปมา (มนตรี เจนวิทย์การ, 2563) มุมมองนี้สอดคล้องกับข้อเสนอของ พิชาย รัตนดิถก ณ ภูเก็ต ที่อธิบายว่า ความชอบธรรมเป็นทรัพยากรทางสังคมที่ทำให้องค์กรหรือสถาบันสามารถอยู่รอด เติบโต และได้รับการสนับสนุนจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย โดยเสนอว่า ความชอบธรรมไม่ได้หมายถึงเพียงการไม่ถูกต่อต้าน แต่หมายถึงภาวะที่สังคมเห็นว่าการกระทำนั้น “มีคุณค่า มีความจำเป็น และมีสิทธิที่จะดำรงอยู่” เขายังชี้ว่าความชอบธรรมเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับบรรทัดฐานทางสังคม กฎหมาย และความคาดหวังของสาธารณะ ดังนั้นหากสถาบันใดไม่สอดคล้องกับความคาดหวังเหล่านี้ ย่อมเสี่ยงต่อการเผชิญวิกฤตความชอบธรรม (พิชาย รัตนดิถก ณ ภูเก็ต, 2564)

จากแนวคิดข้างต้น จะเห็นได้ว่าความชอบธรรมมีอย่างน้อย 3 มิติสำคัญ มิติแรกคือความชอบธรรมเชิงกฎหมาย หมายถึงการใช้อำนาจภายใต้กฎ ระเบียบ และกระบวนการที่รับรองไว้อย่างถูกต้อง มิติที่สองคือ ความชอบธรรมเชิงคุณค่า หมายถึง การที่อำนาจนั้นสอดคล้องกับหลักศีลธรรม ความยุติธรรม หรือค่านิยมร่วมของสังคม และมิติที่สามคือ ความชอบธรรมเชิงสังคมและการยอมรับ หมายถึงการที่ประชาชนหรือผู้เกี่ยวข้องยินยอมและยอมรับอำนาจนั้นในทางปฏิบัติ แม้อำนาจบางอย่างอาจถูกต้องตามกฎหมาย แต่หากขัดกับความรู้สึกเรื่องความเป็นธรรมของสังคม ก็อาจเผชิญวิกฤตความชอบธรรมได้ ในทางกลับกัน อำนาจบางอย่างอาจได้รับการยอมรับทางสังคมชั่วคราว แต่หากขาดฐานทางกฎหมายและหลักการรองรับ ก็ยากจะยืนระยะได้อย่างมั่นคง (David Beetham, 1991; พิชาย รัตนดิถก ณ ภูเก็ต, 2564) ในทางการเมือง ความชอบธรรมยังสัมพันธ์โดยตรงกับเรื่อง การมีผู้แทน และการยอมรับการใช้อำนาจ มนตรี เจนวิทย์การ อธิบายว่า ความชอบธรรมของระบอบหรือรัฐบาลมิได้เกิดจากการมีอำนาจรัฐเพียงอย่างเดียว แต่ขึ้นอยู่กับว่าประชาชนมองว่าสถาบันเหล่านั้นเป็นตัวแทนของตนหรือไม่ และเปิดพื้นที่ให้ผู้คนมีส่วนร่วมอย่างเพียงพอหรือไม่ หากกระบวนการเมืองไม่สามารถสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วม หรือไม่สามารถเปิดให้เสียงที่หลากหลายได้รับการเป็นตัวแทน ความชอบธรรมก็จะถูกตั้งคำถามมากขึ้น (มนตรี เจนวิทย์การ, 2563) นอกจากนี้ ความชอบธรรมไม่ได้เป็นสิ่งคงที่ หากเป็นสิ่งที่ สร้างขึ้น รักษาไว้ และเสื่อมถอยได้ตามบริบททางสังคมและการเมือง ในช่วงที่สถาบันสามารถตอบสนองต่อปัญหาของสังคมได้ดี

ความชอบธรรมมักเพิ่มขึ้น แต่เมื่อสถาบันล้มเหลว ขาดประสิทธิภาพ หรือขัดแย้งกับค่านิยมของประชาชน ความชอบธรรมก็มีแนวโน้มลดลง Seymour Martin Lipset ชี้ว่าประสิทธิผลของระบบการเมืองมีผลต่อความชอบธรรมอย่างมาก เพราะประชาชนไม่ได้ตัดสินความชอบธรรมจากหลักการล้วน ๆ แต่ยังพิจารณาจากความสามารถของระบบในการจัดการปัญหาและรักษาความมั่นคงของสังคมด้วย (Seymour Martin Lipset, 1959)

หากสังเคราะห์ภาพรวมทางทฤษฎี จะเห็นได้ว่า แนวคิดเรื่องความชอบธรรมช่วยอธิบายว่าเหตุใดบางอำนาจจึงได้รับการยอมรับโดยสมัครใจ ขณะที่บางอำนาจแม้มีกฎหมายรองรับกลับถูกต่อต้านอย่างรุนแรง Max Weber ช่วยให้เราเข้าใจ “ประเภท” ของความชอบธรรม David Beetham ช่วยให้เราเข้าใจ “องค์ประกอบ” ของความชอบธรรม Seymour Martin Lipset ช่วยให้เราเห็นความเชื่อมโยงระหว่างความชอบธรรมกับเสถียรภาพของระบบการเมือง ส่วน มนตรี เจนวิทย์การ และ พิชาย รัตนดิลก ณ ภูเก็ต ช่วยขยายความเข้าใจนี้ในบริบทไทยและในมิติของสถาบันร่วมสมัย (Max Weber, 1946; David Beetham, 1991; Seymour Martin Lipset, 1959; มนตรี เจนวิทย์การ, 2563; พิชาย รัตนดิลก ณ ภูเก็ต, 2564) ดังนั้น ความชอบธรรมจึงเป็นมากกว่าคำอธิบายเชิงนามธรรมทางรัฐศาสตร์ แต่เป็นเครื่องมือสำคัญในการวิเคราะห์การยอมรับอำนาจ ความมั่นคงของสถาบัน และความขัดแย้งทางการเมืองในสังคมร่วมสมัย หากอำนาจใดขาดความชอบธรรม อำนาจนั้นอาจคงอยู่ได้ด้วยการบังคับในระยะสั้น แต่ยากจะดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงในระยะยาว ตรงกันข้าม หากอำนาจใดมีทั้งฐานทางกฎหมาย เหตุผลทางคุณค่า และการยอมรับจากสังคม อำนาจนั้นย่อมมีเสถียรภาพและสามารถดำเนินบทบาททางการเมืองได้อย่างยั่งยืนกว่า (David Beetham, 1991; Seymour Martin Lipset, 1959)

แนวคิดเรื่องการเมืองของพื้นที่

แนวคิดเรื่อง การเมืองของพื้นที่ เป็นกรอบสำคัญในการอธิบายว่า “พื้นที่” ไม่ได้เป็นเพียงฉากหลังทางกายภาพที่ดำรงอยู่อย่างเป็นกลาง หากแต่เป็นสิ่งที่ถูกสร้างความหมาย ถูกจัดระเบียบ และถูกช่วงชิงผ่านความสัมพันธ์เชิงอำนาจอยู่เสมอ การเมืองของพื้นที่จึงหมายถึงกระบวนการที่รัฐ ชุมชน กลุ่มทุน สถาบันศาสนา และผู้แสดงอื่น ๆ เข้ามานิยาม ควบคุม ใช้ประโยชน์ หรือโต้แย้งความหมายของพื้นที่เดียวกันภายใต้ผลประโยชน์และโลกทัศน์ที่แตกต่างกัน แนวคิดนี้ทำให้เห็นว่าพื้นที่ไม่ใช่ “ภาชนะ” ที่รองรับกิจกรรมทางสังคมเท่านั้น แต่เป็นผลผลิตของสังคม และในขณะเดียวกันก็ย้อนกลับไปกำหนดความสัมพันธ์ทางสังคมและการเมืองด้วย (Henri Lefebvre, 1991) จุดตั้งต้นสำคัญของแนวคิดนี้มาจาก Henri Lefebvre ซึ่งเสนอในงาน The Production of Space ว่า พื้นที่เป็น “ผลผลิตทางสังคม” ไม่ใช่สิ่งธรรมชาติที่ว่างเปล่าและไร้ความหมาย พื้นที่ถูกสร้างขึ้นผ่านกระบวนการทางเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม และการปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของผู้คน Henri Lefebvre ชี้ว่าพื้นที่เป็นทั้งเครื่องมือของการผลิต การควบคุม และการครอบงำอำนาจ

จึงไม่มีพื้นที่ใดที่ปลอดภัยจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจอย่างแท้จริง จากฐานคิดของ Henri Lefebvre นักวิชาการจำนวนมากได้พัฒนาต่อจนเห็นชัดเจนว่า พื้นที่เป็นประเด็นทางการเมืองโดยตรง Doreen Massey อธิบายว่า พื้นที่และสถานที่ไม่ควรถูกมองเป็นหน่วยปิดตาย หากเป็นผลของความสัมพันธ์ การเคลื่อนย้าย และการเชื่อมต่อระหว่างผู้คน ทุน อำนาจ และประวัติศาสตร์หลายสาย Doreen Massey จึงคัดค้านการมองพื้นที่แบบหยุดนิ่งและเสนอว่า “สถานที่” เองก็เป็นสิ่งเปิด มีพลวัต และเต็มไปด้วยการต่อรองทางการเมือง การทำความเข้าใจพื้นที่จึงต้องมองทั้งเครือข่ายความสัมพันธ์ ภายในและภายนอกพื้นที่นั้นควบคู่กัน (Doreen Massey, 1994)

ในอีกมิติหนึ่ง Edward W. Soja เสนอแนวคิดเรื่องความเป็นธรรมเชิงพื้นที่และชี้ว่า การจัดองค์กรเชิงพื้นที่ของสังคมสามารถผลิตความไม่เป็นธรรมได้อย่างเป็นระบบ เช่น การแบ่งเขต การกั้นคนบางกลุ่มออกจากทรัพยากร การควบคุมการเข้าถึงพื้นที่สาธารณะ หรือการใช้นโยบายเชิงพื้นที่เพื่อรักษาอภิสิทธิ์ของบางกลุ่ม Edward W. Soja จึงเห็นว่า “การเมืองของพื้นที่” ไม่ใช่เรื่องรองจากการเมืองแบบอื่น แต่เป็นแกนสำคัญของความไม่เท่าเทียมและความขัดแย้งในสังคมสมัยใหม่ (Edward W. Soja, 2010) เมื่อนำแนวคิดเหล่านี้มาพิจารณาร่วมกัน จะเห็นได้ว่า การเมืองของพื้นที่มีอย่างน้อย 3 มิติสำคัญ มิติแรกคือ การผลิตความหมายของพื้นที่ กล่าวคือ พื้นที่หนึ่งเดียวกันอาจถูกนิยามต่างกันโดยผู้แสดงแต่ละฝ่าย เช่น รัฐอาจมองเป็นเขตอำนาจหรือพื้นที่อนุรักษ์ ชุมชนอาจมองเป็นถิ่นฐานหรือที่ทำกิน ศาสนาอาจมองเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ และทุนอาจมองเป็นทรัพยากรหรือโอกาสทางเศรษฐกิจ มิติที่สองคือ การควบคุมและจัดระเบียบพื้นที่ ผ่านกฎหมาย แผนผัง เขตแดน หรือมาตรการบริหารจัดการต่าง ๆ และมิติที่สามคือ การต่อสู้ช่วงชิงการเข้าถึงและการใช้พื้นที่ ซึ่งมักเป็นจุดที่ความขัดแย้งปรากฏเด่นชัดที่สุด (Henri Lefebvre, 1991; Edward W. Soja, 2010) ในบริบทไทย แนวคิดการเมืองของพื้นที่มีประโยชน์อย่างมากต่อการทำความเข้าใจความขัดแย้งเรื่องป่า ที่ดิน ชายแดน เมือง และอัตลักษณ์ท้องถิ่น งานของ ชัยนต์ วรรณะภูติ แสดงให้เห็นความสำคัญของ “พื้นที่ทางสังคม” ในการอธิบายอัตลักษณ์ การสร้างซ้ำ และการต่อรองของกลุ่มคนในสังคมไทย โดยเฉพาะในงานเรื่อง “‘คนเมือง’: ตัวตน การผลิตซ้ำสร้างใหม่ และพื้นที่ทางสังคมของคนเมือง” ซึ่งสะท้อนว่าพื้นที่ไม่ได้เป็นเพียงตำแหน่งทางภูมิศาสตร์ แต่เป็นพื้นที่ของความหมาย ตัวตน และความสัมพันธ์ทางอำนาจด้วย (ชัยนต์ วรรณะภูติ, 2543/2549)

นอกจากนี้ ชัยนต์ วรรณะภูติ และอำพร จิรัฐติกร ยังได้ร่วมบรรณาธิกรณหนังสือ Spatial Politics and Economic Development in the Mekong Sub-region ซึ่งชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า การพัฒนาเศรษฐกิจในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงไม่อาจแยกออกจากการเมืองของพื้นที่ เพราะการสร้างเขตเศรษฐกิจ เส้นทางคมนาคม เขตแดน และพื้นที่พัฒนา ล้วนเป็นกระบวนการที่มีการกำหนดอำนาจ การได้เปรียบเสียเปรียบ และการต่อรองของผู้คนในพื้นที่เข้ามาเกี่ยวข้องโดยตรง (Chayan Vaddhanaphuti & Amporn Jirattikorn, 2011) ในอีกด้านหนึ่ง ภิญญพันธ์ พจนะลาวัณย์ ศึกษาเรื่อง การผลิตความหมาย “พื้นที่ประเทศไทย” ในยุคพัฒนา (พ.ศ. 2500–2509) ซึ่งสะท้อนว่ารัฐไทย

ไม่ได้เพียงบริหารพื้นที่ในเชิงกายภาพ แต่ยังสร้าง “ความหมายของพื้นที่ประเทศไทย” ผ่านวาทกรรมการพัฒนาและโครงการสร้างชาติด้วย กล่าวอีกนัยหนึ่ง พื้นที่ของประเทศไทยไม่ได้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่ถูกผลิตขึ้นผ่านภาษา นโยบาย ประวัติศาสตร์ และจินตนาการทางการเมืองของรัฐสมัยใหม่ (ภิญญพันธุ์ พงนะลาวัณย์, 2552) ขณะที่ สุชาติา วัฒนา ในงานเรื่อง การเมืองของพื้นที่ธรรมชาติในท้องถิ่น ภายใต้วาระนโยบายสิ่งแวดล้อมโลก ก็ชี้ให้เห็นมิติสำคัญอีกประการหนึ่งของการเมืองของพื้นที่ นั่นคือ พื้นที่ธรรมชาติในท้องถิ่นมิได้ถูกกำหนดโดยชุมชนท้องถิ่นเพียงลำพัง แต่ยังถูกนิยามและจัดระเบียบโดยวาระนโยบายสิ่งแวดล้อมระดับโลกด้วย จึงเกิดการทับซ้อนระหว่างอำนาจของรัฐ องค์กรระหว่างประเทศ และผู้คนในพื้นที่ในกระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ (สุชาติา วัฒนา, 2550) มิติของการเมืองของพื้นที่ยังปรากฏชัดในงานของ สุวัลยา โตะสิงห์ เรื่อง ชายแดนไทย-กัมพูชา ซึ่งเสนอว่า พื้นที่ชายแดนไม่ควรถูกมองเป็นเพียงเส้นแบ่งบนแผนที่ แต่เป็นพื้นที่ที่หลายฝ่ายต่างเข้ามาให้ความหมายและแข่งขันกันนิยาม ไม่ว่าจะป็นรัฐชาติ กลุ่มชาตินิยม องค์กรระหว่างประเทศ หรือชาวบ้านในพื้นที่เอง งานวิจัยนี้แสดงให้เห็นว่า พื้นที่เดียวกันอาจถูกมองเป็น “ดินแดนของชาติ” “มรดกโลก” “พื้นที่พิพาท” หรือ “ที่ทำกิน” ได้พร้อมกัน และความแตกต่างของการให้ความหมายเหล่านี้เองที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งทางการเมือง (สุวัลยา โตะสิงห์, 2564)

หากสังเคราะห์ภาพรวมทางทฤษฎีและงานศึกษาในไทย จะเห็นได้ว่าแนวคิดเรื่องการเมืองของพื้นที่มีคุณค่าอย่างน้อย 3 ประการ ประการแรก ช่วยให้เราเข้าใจว่า พื้นที่ไม่เป็นกลาง แต่ถูกสร้างขึ้นผ่านอำนาจและความสัมพันธ์ทางสังคม ประการที่สอง ช่วยเปิดเผยว่าความขัดแย้งจำนวนมากไม่ได้เกิดจากการแย่งชิงทรัพยากรเพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากการแย่งชิง “สิทธิในการนิยามพื้นที่” ด้วย และประการที่สาม ช่วยให้เห็นว่า การแก้ปัญหาเชิงนโยบายต้องไม่มองพื้นที่เป็นเพียงหน่วยทางเทคนิค หากต้องตระหนักถึงประวัติศาสตร์ ความหมาย อัตลักษณ์ และความสัมพันธ์ ทางอำนาจที่ฝังอยู่ในพื้นที่นั้น (Henri Lefebvre, 1991; Doreen Massey, 1994; Edward W. Soja, 2010) ดังนั้นแนวคิดเรื่องการเมืองของพื้นที่จึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการวิเคราะห์ปัญหาพร้อมสมัย ไม่ว่าจะป็นความขัดแย้งเรื่องป่า ที่ดิน ชายแดน เมือง พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ หรือโครงการพัฒนา เพราะมันช่วยให้เห็นว่าทุกพื้นที่ล้วนเป็นพื้นที่ของอำนาจ การต่อรอง และการผลิตความหมาย การทำความเข้าใจปัญหาเชิงพื้นที่อย่างรอบด้านจึงต้องมองให้พ้นจากแผนที่และกฎหมาย ไปสู่คำถามที่ลึกกว่านั้นว่า ใครมีอำนาจนิยามพื้นที่ ใครได้ประโยชน์จากการจัดระเบียบพื้นที่แบบหนึ่ง และใครถูกทำให้กลายเป็นคนชายขอบในกระบวนการนั้น (ชยันต์ วรรณระภา, 2543/2549; สุชาติา วัฒนา, 2550; สุวัลยา โตะสิงห์, 2564)

แนวคิดเรื่องธรรมาภิบาลสิ่งแวดล้อม

แนวคิดเรื่อง “ธรรมาภิบาลสิ่งแวดล้อม” เป็นกรอบสำคัญในการอธิบายว่าการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไม่ควรเป็นหน้าที่ของรัฐเพียงฝ่ายเดียว แต่ต้องเป็นกระบวนการที่เชื่อมโยงรัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ชุมชน ภาคธุรกิจ และภาคประชาสังคมเข้าด้วยกันในการ

กำหนดกติกา ตัดสินใจ ดำเนินการ และติดตามผลร่วมกัน Maria Carmen Lemos และ Arun Agrawal อธิบายว่า environmental governance คือรูปแบบการกำกับดูแลที่ก้าวพ้นการพึ่งพา กลไกของรัฐหรือกลไกตลาดเพียงลำพัง โดยมุ่งสร้างความร่วมมือระหว่างผู้แสดงหลายฝ่ายและหลาย ระดับ เพื่อรับมือกับปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ซับซ้อนและเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา (Lemos & Agrawal, 2006) สารสำคัญของธรรมาภิบาลสิ่งแวดล้อมจึงไม่ใช่เพียง “การบริหารที่ดี” ในความหมายทั่วไป แต่เป็นการใช้อำนาจอย่างมีความชอบธรรม ตรวจสอบได้ และคำนึงถึงความเป็นธรรมต่อผู้มีส่วนได้ ส่วนเสีย John Graham, Bruce Amos, และ Tim Plumptre เสนอว่า หลักธรรมาภิบาลที่ดีควร ประกอบด้วยความชอบธรรมและการมีส่วนร่วม การกำหนดทิศทางร่วม ผลการดำเนินงาน ความรับผิดชอบ และความโปร่งใส โดยเฉพาะความโปร่งใสซึ่งเป็นเงื่อนไขให้เกิดการตรวจสอบการใช้อำนาจและการรับผิดชอบต่อสาธารณะได้จริง (Graham et al., 2003) ในบริบทไทย แนวคิดนี้ สอดคล้องกับข้อเสนอของ สุนีย์ มัลลิกะมาลย์ ที่ชี้ว่าการคุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติในระบอบ ประชาธิปไตยต้องเชื่อมโยงกับสิทธิของประชาชนในการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร การมีส่วนร่วม และการ ตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐ เพราะปัญหาสิ่งแวดล้อมส่งผลโดยตรงต่อชีวิต สุขภาพ และวิถีชีวิตของ ผู้คนในพื้นที่ หากประชาชนไม่มีโอกาสเข้าร่วมตั้งแต่ต้น กระบวนการตัดสินใจย่อมขาดความชอบ ธรรมและเสี่ยงต่อการเกิดความขัดแย้งตามมา (สุนีย์ มัลลิกะมาลย์, 2545)

หลักที่สำคัญที่สุดของธรรมาภิบาลสิ่งแวดล้อมคือ การมีส่วนร่วม การมีส่วนร่วม ไม่ควรหมายถึงเพียงการจัดประชุมรับฟังความคิดเห็นในช่วงท้ายของโครงการ แต่ต้องเปิดให้ผู้มีส่วน ได้ส่วนเสียเข้ามาเกี่ยวข้องตั้งแต่การกำหนดปัญหา การสร้างทางเลือก การตัดสินใจ ไปจนถึงการ ติดตามและประเมินผล Jens Newig, Edward Challies, Nicolas W. Jager, Elisa Kochskämper, และ Annika Adzersen เสนอว่า การมีส่วนร่วมและความร่วมมือเชิงนโยบายช่วยเพิ่มคุณภาพผลลัพธ์ ด้านสิ่งแวดล้อมได้ผ่านการแลกเปลี่ยนความรู้ การเรียนรู้ร่วมกัน การสร้างการยอมรับ และการลดแรง ต้านในการนำนโยบายไปปฏิบัติ ดังนั้น การมีส่วนร่วมจึงเป็นทั้งเงื่อนไขของความชอบธรรมและ เงื่อนไขของประสิทธิผลเชิงนโยบาย (Newig et al., 2018)

หลักที่สองคือ ความโปร่งใส ในทางสิ่งแวดล้อม ความโปร่งใสไม่ได้หมายถึงเพียงการ เปิดเผยเอกสารราชการ แต่หมายถึงการทำให้ข้อมูลสำคัญเข้าถึงได้ เข้าใจได้ และตรวจสอบได้ Philippe Le Billon, Päivi Lujala, และ Siri Aas Rustad อธิบายว่า transparency เป็นหลักการ กลางของ governance ด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม แต่จะเกิดผลจริงก็ต่อเมื่อข้อมูลที่เปิดเผยนั้น เชื่อมโยงกับกลไกการตรวจสอบ การตีความ และการตอบสนองจากสถาบันรัฐ หากรัฐเผยแพร่ข้อมูล แต่ประชาชนใช้ประโยชน์ไม่ได้ ความโปร่งใสก็จะไม่ก่อให้เกิดความรับผิดชอบอย่างแท้จริง (Le Billon et al., 2021) ในระดับท้องถิ่นไทย ณัชชิตา จันทรอินทร์ และจุฑารัตน์ ชมพันธ์ุ พบจากการศึกษาธรร มาภิบาลในการจัดการสิ่งแวดล้อมของเทศบาลตำบลศรีธาตุ จังหวัดอุดรธานี ว่าความโปร่งใสเป็น ปัจจัยสำคัญที่ช่วยสร้างความเชื่อมั่นระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกับประชาชน และทำให้

กระบวนการตัดสินใจด้านสิ่งแวดล้อมได้รับการยอมรับมากขึ้น งานของ ศิวพา สิริจามร และจำลอง โพธิ์บุญ ก็เสนอในทิศทางเดียวกันว่า การจัดการสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่นจะมีประสิทธิผลมากขึ้นเมื่อประชาชนเข้าถึงข้อมูลข่าวสารและมองเห็นขั้นตอนการตัดสินใจอย่างเปิดเผย (ณัชชิตา จันทร์อินทร์ & จุฑารัตน์ ชมพันธุ์, 2558; ศิวพา สิริจามร & จำลอง โพธิ์บุญ, 2558)

หลักที่สามคือ ความรับผิดชอบร่วม ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมตั้งอยู่บนฐานคิดว่า ปัญหาสิ่งแวดล้อมไม่มีเจ้าของปัญหาเพียงฝ่ายเดียว จึงไม่สามารถแก้ได้ด้วยภาระให้รัฐหรือชุมชนฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง Grazia Borrini-Feyerabend และคณะ อธิบายว่า governance ที่ดีต้องมีความชัดเจนเรื่องบทบาท หน้าที่ สายความรับผิดชอบ การเข้าถึงข้อมูล และกลไกติดตามประเมินผลอย่างต่อเนื่อง ความรับผิดชอบร่วมจึงไม่ได้หมายถึงทุกฝ่ายรับผิดชอบเท่ากัน แต่หมายถึงการกำหนดบทบาทและภาระให้เหมาะสมกับอำนาจ หน้าที่ และผลกระทบที่แต่ละฝ่ายเกี่ยวข้อง (Borrini-Feyerabend et al., 2013) ในเชิงนโยบาย หลักนี้หมายความว่า รัฐต้องรับผิดชอบในการออกแบบกติกาที่เป็นธรรมและบังคับใช้อย่างเสมอภาค องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องรับผิดชอบในการประสานงานและสื่อสารข้อมูล ภาคธุรกิจต้องรับผิดชอบต่อผลกระทบที่ตนก่อ และชุมชนต้องมีบทบาทในการเฝ้าระวังและร่วมกำหนดมาตรการจัดการในพื้นที่ของตน หากขาดการจัดวางความรับผิดชอบร่วมเช่นนี้ การแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมมักจบลงด้วยการกล่าวโทษกันไปมา มากกว่าการแก้ปัญหาอย่างยั่งยืน

หลักที่สี่คือ การจัดการความขัดแย้งอย่างสันติ เพราะปัญหาสิ่งแวดล้อมมักเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ คุณค่า ความเชื่อ และการใช้ทรัพยากรที่แตกต่างกัน Gail Bingham เสนอว่า กลไกการเจรจา การไกล่เกลี่ย และการสร้างฉันทามติสามารถช่วยลดการเผชิญหน้าแบบแพ้-ชนะ และเปิดโอกาสให้คู่ขัดแย้งหาทางออกที่ยอมรับร่วมกันได้มากขึ้น แนวคิดนี้สำคัญมากในงานนโยบายสิ่งแวดล้อม เพราะการบังคับใช้กฎหมายเพียงอย่างเดียว แม้จำเป็นในบางกรณี แต่ไม่เพียงพอสำหรับปัญหาที่มีมิติทางสังคมและความเชื่อเข้ามาเกี่ยวข้อง (Bingham, 1986)

เมื่อสังเคราะห์ร่วมกัน จะเห็นว่าธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเป็นกรอบคิดที่ช่วยเสนอทางออกเชิงนโยบายอย่างเป็นระบบ กล่าวคือการมีส่วนร่วมช่วยให้ได้ข้อมูลรอบด้านและสร้างการยอมรับความโปร่งใส ช่วยให้เกิดความเชื่อมั่นและการตรวจสอบ ความรับผิดชอบร่วม ช่วยกระจายภาระและอำนาจอย่างเหมาะสม และ การจัดการความขัดแย้งอย่างสันติ ช่วยลดต้นทุนทางสังคมจากการเผชิญหน้า หากรัฐและสังคมนำหลักทั้งสี่ประการนี้ไปใช้ร่วมกัน การจัดการสิ่งแวดล้อมจะมีโอกาสก้าวพ้นการใช้อำนาจแบบรวมศูนย์ และพัฒนาไปสู่ระบบนโยบายที่ชอบธรรม สมดุล และยั่งยืนมากขึ้น

บทวิเคราะห์

เมื่อพิจารณาในเชิงวิพากษ์ แนวคิดเรื่องการเมืองของพื้นที่มิได้เพียงช่วยอธิบายว่าพื้นที่ถูกสร้างความหมายแตกต่างกันโดยผู้แสดงหลายฝ่ายเท่านั้น แต่ยังเปิดเผยให้เห็นว่า “อำนาจในการ

นิยามพื้นที่” เป็นรูปแบบหนึ่งของอำนาจทางการเมืองที่สำคัญอย่างยิ่งในสังคมร่วมสมัย กล่าวคือ ผู้ที่มีอำนาจกำหนดว่าพื้นที่หนึ่งคืออะไร ย่อมมีอำนาจกำหนดต่อไปว่าใครมีสิทธิอยู่ ใครมีสิทธิใช้ประโยชน์ และใครควรถูกกันออกจากพื้นที่นั้นด้วย ในความหมายนี้ พื้นที่จึงไม่ใช่เพียงทรัพยากรหรือขอบเขตทางภูมิศาสตร์ แต่เป็นสนามแห่งการต่อสู้เพื่อช่วงชิงความชอบธรรมในการครอบครอง การใช้ประโยชน์ และการกำหนดอนาคตของพื้นที่ ประเด็นสำคัญที่ควรทบทวนคือ ในหลายกรณี รัฐมักอ้างความชอบธรรมจากกฎหมาย แผนที่ และระเบียบราชการ เพื่อให้การนิยามพื้นที่ของตนดูเป็น “ความจริงกลาง” ทั้งที่ในทางปฏิบัติ การกำหนดเขตพื้นที่จำนวนมากเป็นผลจากกระบวนการทางอำนาจที่เลือกยอมรับบางความหมาย และปฏิเสธบางความหมายไปพร้อมกัน การจัดประเภทพื้นที่ว่าเป็น “ป่าอนุรักษ์” “พื้นที่สาธารณะ” “เขตพัฒนา” หรือ “พื้นที่ควบคุม” จึงไม่ใช่เรื่องเทคนิคที่เป็นกลาง หากเป็นกระบวนการทางการเมืองที่สะท้อนว่าเสียงของใครถูกนับรวม และเสียงของใครถูกทำให้เงียบหาย ในอีกด้านหนึ่ง การวิพากษ์การเมืองของพื้นที่ก็ไม่ควรโรแมนติกิไซด์ (romanticize) ชุมชนหรือท้องถิ่นจนเกินไป เพราะชุมชนเองมิได้เป็นเอกภาพ หากภายในพื้นที่เดียวกันก็อาจมีความไม่เท่าเทียม อำนาจนำ และผลประโยชน์ที่แตกต่างกัน การอ้าง “สิทธิชุมชน” จึงอาจถูกใช้เพื่อรับรองผลประโยชน์ของคนบางกลุ่มได้เช่นกัน ดังนั้น การวิเคราะห์พื้นที่อย่างจริงจังจึงต้องวิพากษ์ทั้งอำนาจรัฐ อำนาจทุน และอำนาจภายในชุมชนไปพร้อมกัน กล่าวโดยสรุป การเมืองของพื้นที่ทำให้เราเห็นถึงความขัดแย้งเรื่องพื้นที่ไม่ใช่เพียงข้อพิพาทเรื่องเขตแดนหรือทรัพยากร แต่เป็นความขัดแย้งเรื่องความหมาย ความชอบธรรม และอำนาจในการกำหนดโลกทางสังคม การแก้ปัญหาเชิงนโยบายจึงไม่อาจอาศัยกฎหมายหรือเทคนิคเชิงบริหารเพียงอย่างเดียว หากต้องเปิดพื้นที่ทางการเมืองให้เกิดการเจรจาต่อรองอย่างเป็นธรรมระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกฝ่ายด้วย

เมื่อพิจารณาปัญหา รัฐ ศาสนา และการอนุรักษ์ ในเชิงวิพากษ์ จะเห็นได้ชัดว่า แก่นแท้ของความขัดแย้งมิได้อยู่ที่การใช้พื้นที่เพียงอย่างเดียว แต่คือการปะทะกันของ ความชอบธรรมหลายชุด ที่ต่างฝ่ายต่างอ้างเพื่อยืนยันสิทธิของตน รัฐอ้างความชอบธรรมจากกฎหมายและอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดน โดยมองว่าพื้นที่อนุรักษ์เป็นสมบัติสาธารณะที่ต้องอยู่ภายใต้การควบคุมอย่างเป็นระบบ ขณะที่ศาสนา โดยเฉพาะในบริบทพุทธไทย มักอ้างความชอบธรรมจากศรัทธา คุณค่าทางจิตวิญญาณ และบทบาทของสำนักสงฆ์ในฐานะพื้นที่สงบ วิเวก และเป็นประโยชน์ต่อชุมชน ส่วนชุมชนท้องถิ่นเองก็อ้างความชอบธรรมจากประวัติศาสตร์การอยู่อาศัย ความผูกพันทางวัฒนธรรม และประสบการณ์ตรงกับพื้นที่นั้น (Max Weber, 1946; David Beetham, 1991; มนตรี เจนวิทย์การ, 2563) ปัญหาสำคัญคือ ความชอบธรรมทั้งสามชุดนี้มีได้มีฐานคิดเดียวกัน รัฐให้ความสำคัญกับความชอบธรรมเชิงกฎหมายและสถาบัน ขณะที่ศาสนาให้ความสำคัญกับความศักดิ์สิทธิ์และการยอมรับทางศีลธรรม ส่วนชุมชนให้ความสำคัญกับความชอบธรรมเชิงประวัติศาสตร์และการดำรงชีวิตจริง ดังนั้น เมื่อรัฐใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือหลักเพียงด้านเดียว จึงมักเกิดภาวะที่สิ่งซึ่ง “ถูกต้องตามกฎหมาย” อาจไม่ถูกมองว่า “ชอบธรรม” ในสายตาของชุมชนหรือผู้ศรัทธา ในทางกลับกัน สิ่งที่ได้รับการยอมรับทางสังคม

ก็อาจขัดต่อหลักนิติรัฐและเป้าหมายการอนุรักษ์ได้เช่นกัน (David Beetham, 1991; Seymour Martin Lipset, 1959) ในเชิงวิพากษ์ สิ่งที่ควรถูกตั้งคำถามไม่ใช่เพียงว่า “ใครผิดกฎหมาย” แต่คือ “ใครมีอำนาจทำให้ความชอบธรรมของตนกลายเป็นมาตรฐานกลางของสังคม” เพราะในหลายกรณี รัฐไม่ได้เพียงบังคับใช้กฎหมาย แต่ยังผูกขาดการนิยามว่าพื้นที่ใดควรมีความหมายแบบใด ขณะเดียวกัน ฝ่ายศาสนาและชุมชนก็อาจใช้ศรัทธาหรือประเพณีเป็นเกราะคุ้มกันการใช้พื้นที่ที่อาจส่งผลกระทบต่อประโยชน์สาธารณะได้เช่นกัน ฉะนั้น การวิเคราะห์ปัญหานี้อย่างจริงจังจึงต้องไม่ตกอยู่ในกับดักของการเข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หากต้องวิพากษ์ทั้งอำนาจรัฐ อำนาจศาสนา และอำนาจทางสังคมไปพร้อมกัน กล่าวโดยสรุป ความขัดแย้งระหว่างรัฐ ศาสนา และการอนุรักษ์ คือความขัดแย้งของระบอบความชอบธรรมที่ซ้อนทับกันอยู่ในพื้นที่เดียวกัน ทางออกเชิงนโยบายจึงไม่อาจพึ่งเพียงการบังคับใช้กฎหมายหรือการอ้างศรัทธา หากต้องสร้างกระบวนการเจรจาที่ทำให้ความชอบธรรมแต่ละชุดถูกนำมาอภิปรายอย่างเสมอภาคและตรวจสอบได้

บทสรุป

บทความเรื่อง “รัฐ ศาสนา และการอนุรักษ์: การเมืองของปัญหาสำนักสงฆ์บุกรุกป่าอุทยาน” ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ปัญหาดังกล่าวมิใช่เป็นเพียงข้อพิพาทเรื่องการใช้ประโยชน์ที่ดินหรือการฝ่าฝืนกฎหมายป่าไม้ในความหมายแคบ หากแต่เป็นปัญหาเชิงโครงสร้างที่เกิดจากการปะทะกันของ อำนาจหลายรูปแบบ ความชอบธรรมหลายระบบ และความหมายของพื้นที่หลายชุด ที่ซ้อนทับกันอยู่ในสังคมไทยร่วมสมัย พื้นที่ป่าอุทยานในสายตาของรัฐคือพื้นที่อนุรักษ์ที่ต้องอยู่ภายใต้การควบคุมของกฎหมายและสถาบันราชการ ในสายตาของศาสนาคือพื้นที่วิเวก พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ และพื้นที่แห่งการปฏิบัติธรรม ส่วนในสายตาของชุมชนท้องถิ่น พื้นที่เดียวกันอาจเป็นทั้งแหล่งทรัพยากร พื้นที่ทางวัฒนธรรม และพื้นที่แห่งความผูกพันทางประวัติศาสตร์ ดังนั้น ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจึงไม่ใช่ความขัดแย้งระหว่าง “ผู้กระทำผิด” กับ “ผู้บังคับใช้กฎหมาย” เท่านั้น แต่เป็นความขัดแย้งระหว่างระบอบความจริงและระบอบความชอบธรรมที่ต่างฝ่ายต่างยืนยันว่าตนมีสิทธิที่จะกำหนดความหมายของพื้นที่นั้น

ข้อค้นพบสำคัญของบทความนี้คือ การใช้อำนาจของรัฐในนามของการอนุรักษ์ แม้จะตั้งอยู่บนฐานทางกฎหมายและเป้าหมายสาธารณะ แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า จะได้รับการยอมรับโดยอัตโนมัติ หากการบังคับใช้อำนาจนั้นละเลยมิติทางสังคม วัฒนธรรม และศาสนาที่ยังรากอยู่ในพื้นที่จริง ในทำนองเดียวกัน การอ้างศรัทธาหรือความศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่ก็ไม่อาจใช้เป็นเหตุผลเพื่อยกเว้นการตรวจสอบทางกฎหมายหรือหลีกเลี่ยงความรับผิดชอบต่อผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมได้เช่นกัน กล่าวอีกนัยหนึ่ง ทั้งรัฐและศาสนาต่างมีข้อจำกัดของตนเอง หากต่างฝ่ายต่างยึดถือความชอบธรรมของตนแบบเบ็ดเสร็จ ความขัดแย้งย่อมไม่สิ้นสุด และพื้นที่อนุรักษ์จะกลายเป็นสนามของการเผชิญหน้า มากกว่าจะเป็นพื้นที่ของการอยู่ร่วมกันอย่างมีคุณภาพ

ในเชิงวิชาการ บทความนี้เสนอว่า การทำความเข้าใจปัญหาสำนักสงฆ์ในเขตป่าอุทยาน จำเป็นต้องก้าวข้ามกรอบวิเคราะห์แบบเส้นตรงที่แบ่งโลกออกเป็นฝ่ายถูกกับฝ่ายผิด หรือฝ่ายอนุรักษ์ กับฝ่ายศาสนาอย่างตายตัว แล้วหันมาใช้กรอบวิเคราะห์ที่ให้ความสำคัญกับ รัฐและอำนาจ ความชอบธรรม การเมืองของพื้นที่ และธรรมาภิบาลสิ่งแวดล้อม ร่วมกัน เพราะเฉพาะเมื่อมองผ่านกรอบเช่นนี้ เท่านั้น เราจึงจะเห็นว่า ปัญหาไม่ได้อยู่ที่พื้นที่อย่างเดียว แต่อยู่ที่ว่า ใครมีอำนาจในการนิยามพื้นที่ ใครมีสิทธิในการใช้พื้นที่ และใครเป็นผู้ถูกทำให้ไร้อำนาจในการอธิบายพื้นที่ของตนเอง คำถามเหล่านี้ ทำให้บทความนี้ได้หยุดอยู่ที่การบรรยายปรากฏการณ์ แต่ขยับไปสู่การวิพากษ์โครงสร้างอำนาจที่กำหนดว่าความจริงแบบใดจะได้รับการรับรองในทางนโยบาย

ในเชิงนโยบาย บทความนี้ยืนยันว่า ทางออกที่ยั่งยืนไม่อาจตั้งอยู่บนการใช้กฎหมายอย่างแข็งตัวเพียงด้านเดียว และไม่อาจอาศัยความศรัทธาเป็นเกราะคุ้มกันโดยปราศจากความรับผิดชอบ ต่อส่วนรวมเช่นกัน สิ่งจำเป็นคือการพัฒนา ธรรมาภิบาลสิ่งแวดล้อมแบบมีส่วนร่วม ที่ทำให้รัฐ คณะสงฆ์ ชุมชนท้องถิ่น และผู้เชี่ยวชาญด้านสิ่งแวดล้อมสามารถเข้าสู่กระบวนการเจรจาอย่างมีหลักเกณฑ์ โปร่งใส และตรวจสอบได้ การจัดการปัญหาจึงควรตั้งอยู่บนการจำแนกข้อเท็จจริงเป็นรายการณี การรับฟังผู้มีส่วนได้ส่วนเสียอย่างแท้จริง การประเมินผลกระทบเชิงระบบ และการสร้างกลไกไกล่เกลี่ยที่ไม่ทำให้กฎหมายกลายเป็นเครื่องมือของการเผชิญหน้าเพียงอย่างเดียว

ท้ายที่สุด บทความนี้ชี้ว่า ปัญหาสำนักสงฆ์บุกรุกป่าอุทยานมิได้เป็นเพียงกรณีเฉพาะของการอนุรักษ์ธรรมชาติ แต่เป็นภาพสะท้อนของโจทย์ใหญ่ในสังคมไทยว่า เราจะออกแบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ศาสนา ชุมชน และทรัพยากรสาธารณะอย่างไรในโลกที่ความชอบธรรมไม่ได้มีเพียงแหล่งเดียว หากงานวิชาการสามารถต่อยอดจากข้อเสนอในบทความนี้ได้ ก็จะไปสู่การศึกษาที่ลึกซึ้งในหลายมิติ ไม่ว่าจะเป็นการวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบระหว่างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์กับพื้นที่อนุรักษ์ การศึกษา กลไกการสร้างความชอบธรรมของรัฐและศาสนาในบริบทท้องถิ่น หรือการพัฒนากรอบนโยบายสาธารณะที่เชื่อมโยง หลักนิติรัฐ เสรีภาพทางศาสนา และความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อม เข้าด้วยกันอย่างสมดุล

ดังนั้น คุณูปการสำคัญของบทความนี้ไม่ได้อยู่ที่การเสนอคำตอบต่อปัญหาเฉพาะหน้า แต่อยู่ที่การชวนให้วงวิชาการและผู้กำหนดนโยบายกลับมาตั้งคำถามพื้นฐานใหม่ว่า ในสังคมที่มีความหมายของพื้นที่หลายชุดและความชอบธรรมหลายระบบ เราจะสร้างระเบียบสาธารณะแบบใดที่ไม่ทำลายทั้งป่า ไม่ทำลายศรัทธา และไม่ทำลายความยุติธรรมไปพร้อมกัน

เอกสารอ้างอิง

- กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช. (2562). *พระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ. 2562*. เกษียร เตชะพีระ. (2537). การเมืองวัฒนธรรมว่าด้วยประชาธิปไตย: บทนำเปรียบเทียบเชิงทฤษฎี. *รัฐศาสตร์สาร*, 19(1), 6–23.

- ชยันต์ วรรณะภูติ. (2549). “คนเมือง”: ตัวตน การผลิตซ้ำสร้างใหม่ และพื้นที่ทางสังคมของคนเมือง. ใน อานันท์ กาญจนพันธุ์ (บ.ก.), *อยู่ชายขอบมองลวดความรู้อันรวมบทความเรื่องในวาระครบรอบ 60 ปี ฉลาดชาย รมิตานนท์*. มติชน.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. (2535). *100 ปีแห่งการปฏิรูประบบราชการ: วิวัฒนาการของอำนาจรัฐและอำนาจการเมือง*. โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัย ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ณัฐนันท์ จิรจิณนิมิต. (2565). บทบาทพระสงฆ์กับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า. *วารสารวิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง*, 11(1), 248-265.
- ณัชชิตา จันทร์อินทร์, และจุฑารัตน์ ชมพันธ์ุ. (2558). ธรรมชาติในการจัดการสิ่งแวดล้อมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กรณีศึกษาเทศบาลตำบลศรีธาตุ จังหวัดอุดรธานี. *วารสารดุสิตบัณฑิตทางสังคมศาสตร์*, 5(3), 31-51.
- นพดล อินทรเสนา, สมจันทร์ ศรีปรัชยานนท์, และณรงค์ ปัดแก้ว. (2564). พระสงฆ์กับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้: กรณีศึกษาพระราชจินดานายก วัดพระเจดีย์ขาวหลัง อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง. *วารสารบัณฑิตแสงโคมคำ*, 6(3), 514-528.
- ปัทวี สัตยวงศทิพย์. (2561). บทบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าไม้ : กรณีศึกษาพระครูประโชติธรรมาภิรมย์ (สาย โชติธมโม) วัดวังศิลาธรรมาราม ตำบลวังหว่า อำเภอแกลง จังหวัดระยอง. *วารสารวิจัยรำไพพรรณี*. 12(3), 170-178.
- พิชาย รัตนดิถถ ฦ ฎุเก็ด. (2564). ความชอบธรรมและกลยุทธ์สร้างความชอบธรรมขององค์กร. *วารสารพัฒนาสังคม*, 23(2), 1-20.
- ภิญญาพันธุ์ พจนะลาวัฒน์. (2552). *การผลิตความหมาย “พื้นที่ประเทศไทย” ในยุคพัฒนา (พ.ศ. 2500-2509) [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่]*.
- มนตรี เจริญกิจการ. (2563). แนวคิดเรื่องความชอบธรรมกับการต่อสู้ทางการเมืองยุคทักษิณ. *วารสารสถาบันพระปกเกล้า*, 18(3), 5-21.
- รุ่งอรุณ หน่อคำ, ศศิณา ขุนทองวงศ์, และปาณิษตรา บุญส่ง. (2562). แนวทางการพัฒนาการอยู่ร่วมกันของชุมชนกับป่าในเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์. *วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี*, 7(2), 1-20.
- ศิวพา สิริจามร, & จำลอง โพธิ์บุญ. (2558). ธรรมชาติในการจัดการสิ่งแวดล้อมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น: กรณีศึกษาเทศบาลเมืองศรีราชา จังหวัดชลบุรี. *วารสารการจัดการสิ่งแวดล้อม*, 6(1), 52-77.
- สวัสดี สัตพรพันธ์ุ, & จุฑารัตน์ ชมพันธ์ุ. (2562). ความขัดแย้งด้านสิ่งแวดล้อมจากโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ในประเทศไทย กรณีศึกษาโครงการขยายกำลังผลิตโรงไฟฟ้าถ่านหินกระบี่. *วารสารดุสิตบัณฑิตทางสังคมศาสตร์*, 9(3), 716-729.

- สุชาติ วัฒนา. (2550). *การเมืองของพื้นที่ธรรมชาติในท้องถิ่น ภายใต้วาระนโยบายสิ่งแวดล้อมโลก: กรณีศึกษาพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระหว่างประเทศในประเทศไทย* [วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์].
- สุนีย์ มัลลิกะมาลย์. (2545). *รัฐธรรมนูญกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพิทักษ์รักษา ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม*. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- สุวัลยา ไต้สิงห์. (2564). *ภูมิซรอล: ชุมชนชายแดนและการเมืองเรื่องพื้นที่ภายใต้บริบทรัฐชาติและ โลกาภิวัตน์*. [วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม].
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2546). *สองนคราประชาธิปไตย: แนวทางปฏิรูปการเมือง เศรษฐกิจเพื่อ ประชาธิปไตย* (พิมพ์ครั้งที่ 2). ทิปป์ พอยท์
- Beetham, David. (1991). *The legitimation of power*. Macmillan Education.
- Borrini-Feyerabend, G., Dudley, N., Jaeger, T., Lassen, B., Pathak Broome, N., Phillips, A., & Sandwith, T. (2013). *Governance of protected areas: From understanding to action*. IUCN.
- Dudley, N. (Ed.). (2008). *Guidelines for applying protected area management categories*. IUCN.
- Dudley, N., Bhagwat, S., & Higgins-Zogib, L. (2010). Conservation of biodiversity in sacred natural sites in Asia and Africa: A review of the scientific literature. In B. Verschuuren, R. Wild, J. A. McNeely, & G. Oviedo (Eds.), *Sacred natural sites: Conserving nature and culture*. Earthscan/IUCN.
- Foucault, M. (1978). *The history of sexuality: Volume 1: An introduction*. Pantheon Books.
- Graham, J., Amos, B., & Plumpre, T. (2003). *Governance principles for protected areas in the 21st century*. Institute on Governance.
- Jirattikorn, Amporn, & Vaddhanaphuti, Chayan. (Eds.). (2011). *Spatial politics and economic development in the Mekong Sub-region*. Regional Center for Social Science and Sustainable Development, Chiang Mai University.
- Le Billon, P., Lujala, P., & Rustad, S. A. (2021). Transparency in environmental and resource governance: Theories of change for the EITI. *Global Environmental Politics*, 21(3), 124–146.
- Lefebvre, Henri. (1991). *The production of space* (Donald Nicholson-Smith, Trans.). Blackwell.

- Lemos, M. C., & Agrawal, A. (2006). Environmental governance. *Annual Review of Environment and Resources*, 31, 297–325.
- Lipset, Seymour Martin. (1959). Some social requisites of democracy: Economic development and political legitimacy. *American Political Science Review*, 53(1), 69–105.
- Mann, M. (1984). The autonomous power of the state: Its origins, mechanisms and results. *European Journal of Sociology*, 25(2), 185–213.
- Massey, Doreen. (1994). *Space, place and gender*. University of Minnesota Press.
- Migdal, J. S. (2001). *State in society: Studying how states and societies transform and constitute one another*. Cambridge University Press.
- Newig, J., Challies, E., Jager, N. W., Kochskämper, E., & Adzersen, A. (2018). The environmental performance of participatory and collaborative governance: A framework of causal mechanisms. *Policy Studies Journal*, 46(2), 269–297.
- Soja, Edward W. (2010). *Seeking spatial justice*. University of Minnesota Press.
- Verschuuren, B., Wild, R., McNeely, J. A., & Oviedo, G. (Eds.). (2010). *Sacred natural sites: Conserving nature and culture*. Earthscan/IUCN
- Weber, M. (1946). Politics as a vocation. In H. H. Gerth & C. Wright Mills (Eds.), *From Max Weber: Essays in sociology* (pp. 77–128). Oxford University Press.